

SİGARA KULLANMA DAVRANIŞINDA SOSYAL ÖĞRENMENİN ETKİSİ

Effect Of Social Learning On Smoking

Yrd.Doç.Dr. Hasan HERKEN

Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi
Psikiyatri A.D. GAZİANTEP

Doç. Dr. İshak ÖZKAN

Yrd. Doç. Dr. Ali S. ÇİLLİ

Dr. Metin TELCİOĞLU

Prof. Dr. Rahim KUCUR

Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi
Psikiyatri A.D. KONYA

Özet

Amaç: Sigara, günümüzde bağımlılık yapıcı maddelerin en yaygın olanıdır. Yaygınlığı; gelişmiş ülkelerde azalırken geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde giderek artmaktadır. Çalışma; gençlerin sigara kullanma davranışında sosyal öğrenmenin etkisini araştırmak, sigara kullanma davranışının yaygınlığının azaltılmasında olası etkenleri tespit etmek amacıyla yapıldı.

Yöntem: Çalışma, Selçuk Üniversitesi Psikiyatri Kliniği'nce Konya merkezinde bulunan ortaokul, lise, yüksekokul ve çıraklık eğitim merkezlerinde öğrenim gören 12-21 yaş arasındaki bütün sosyal katmanları kapsayacak şekilde 1559 olgu üzerinde yapıldı. Gençlere; kendilerine yakın olan veya yakın buldukları, örnek aldıkları kişilerin sigara içip içmemeleri ile ilgili anket uygulandı. Sonuçlar SPSS for Windows 5.0 programında ki kare testi ile değerlendirildi.

Bulgular: Çalışmada erkekler kızlara göre, ağabeyleri sigara kullananlar kullanmayanlara göre; sevdikleri öğretmen ve ustaları sigara kullananlar, öğretmen ve ustaları sigara kullanmayanlara göre; örnek aldıkları sanatçı ve futbolcular sigara kullananlar, örnek aldıkları sanatçı ve futbolcular sigara kullanmayanlara göre daha çok sigara içtikleri bulundu.

Sonuç: Sigara içme davranışında sosyal öğrenmenin önemli bir yere sahip olduğu bulundu. Sigaraya başlamanın önlenmesi ve bırakılmasında gençlerin örnek aldıkları kişilerin (anne, baba, ağabey, öğretmen, usta, sanatçı, sporcu, film yıldızı), özendirici tarzda sigara kullanmamaları etkili olabilir.

Anahtar kelimeler: Gençler, sigara kullanımı, sosyal öğrenme

Effect Of Social Learning On Smoking

Object: Cigarette, is the most common substance making dependency. While its diffusion is decreasing in developed countries, it is increasing in developing countries. This study was done to establish possible things that make reduction in cigarette using diffusion by searching the effect of social learning on cigarette using behavior of young people.

Method: The study was done among 1559 students between 12-21 ages in secondary, high schools, apprentice education centers in Konya center containing all social groups by Selçuk University Psychiatry clinic. A questionnaire is applied asking whether people being close or taken as examples by young people consume cigarette or not. Results are evaluated by chi-square test in the program of SPSS for windows 5.0.

Results: It is found that boys consume more cigarette than girls, ones whose elder brothers consuming cigarette consume more than others whose elder brothers not consuming cigarette; ones whose teachers or masters they like consuming cigarette consume it more than the others whose teachers or masters they like not consuming it, young's whose ideal artists and football players consuming cigarette consume more than the others whose ideal artists and football players not consuming it.

Conclusion: It is found that social learning in cigarette using behavior has very important place. In prevention of starting cigarette using and in giving it up, if people who are taken example by youth (mother, father, brother, teacher, master, artist, sportsman, film star) don't use cigarette, it may be effective.

Key Words: *Youngs, smoking, social learning*

Giriş

Sigara alışkanlığı, toplumun hemen bütününe ilgilendiren önemli bir psiko-sosyal sorundur, ve alışkanlık yapıcı maddelerin en yaygın olanıdır. Sigara kullanma davranışında model almanın rolü önceden beri bilinmektedir.

Ebeveynin ve akranların sigara içmesi, her iki cins için de yatıklaştırıcı rol oynamaktadır. (123) Anne baba ve ya kardeşleri sigara kullanan bireylerin anne baba veya kardeşleri sigara kullanmayan bireylere oranla daha çok sigara kullandıkları bildirilmektedir (4). Bauman ve ark. (1990), ebeveynlerinin sigara içmesinin gençlerin sigara içmesine etkisi üzerine yaptıkları çalışmada, 12-14 yaş arası gençlerde, ebeveynin hayatlarının bir döneminde sigara içmiş olmalarının gençlerin sigara içmesinde şu andaki içmelerinden daha etkili olduğunu bulmuşlardır (5). O halde, zihinlerinde ebeveynlerinin belli yaşta sigara kullanmış olması, sonra bırakmış olsalar bile o yaştaki durumları model aldığından, zihindeki model örnek alındığı için sigara kullanımına yol açabilmektedir. Bu da, Bandura'nın model almanın zihinsel süreçleri ilgili hipotezlerini doğrular niteliktedir (6).

Ergenlerin sigara kullanmalarında risk faktörlerini konu alan bir çalışmada, anneye bağımlılığın ve ebeveyn denetiminin eksikliğinin sigaraya başlamada etkili olduğu gösterilmiştir (7). Öte yandan, ebeveynlerin disiplinli tutumu ve aile içi olumlu ilişkilerinin sigara kullanımında azaltıcı etkisi olduğu gösterilmiştir (8). Başka bir çalışmada ise, ebeveyn tutumunun denemeyi değil, sigara kullanmayı sürdürmede etkili olduğu bulunmuştur (9). Erkek ve/veya kız çocuklarda sigara kullanmada, arkadaşın, ailenin sosyo-ekonomik durumun, ebeveyn dikkatinin ve sigaraya yönelik otoritenin etkili olduğu bulunmuştur 1. Brook'un (1987), 403 kolej öğrencisi üzerinde yaptığı çalışmada, kızların daha çok annelerinden değil, aksine babanın sigara kulla-

nımından etkilendiğini bulmuştur (10). Needle ve arkadaşlarının (1986) bir çalışmasında, kötü alışkanlıklara yöneltilmede akranların ebeveyninden daha etkili olduğunu belirtmektedir (11).

Murray ve arkadaşları (1985) ise, tek ebeveynli çocukların çift ebeveynli olanlara göre daha çok sigara içtiğini ve babası sigara kullanan erkek çocukların ve annesi sigara kullanan kız çocukların diğerlerine göre daha çok sigara kullandığını tespit etmişlerdir 12. Anne ve babanın madde kullanmasının çocuklarda da büyük bir ihtimalle aynı şekilde davranması ile sonuçlanacağı gösterilmiştir (13,14).

Sigaraya başlamada olduğu gibi, bırakmada da çevre etkilidir. Ergenlikte anne babanın sigaraya karşı tutumu, geç ergenlikte ise akran tutumu daha etkilidir (15). Sigarayı bırakmada ise geç ergenlikte akran tutumu daha etkilidir (10). Babanın sigara kullanmasının, erkek çocuklar üzerinde etkisinin belirleyici olduğu bildirilmiştir. Üniversiteli kadınlarda, annenin sigara içmesinin, kızın sigaraya başlama yaşını, içme sıklığını, sigara kullanan kız arkadaşlarının sayısını etkilemekte ve bırakmayı zorlaştırmaktadır. Sigara kullanan baba ise önemli değildir

Gençlerde sigara kullanımı belirlenmesinde, kültürel çeşitlilik ve akran etkileri üzerine çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarda, beyazların siyahlar ve Asya kökenlilerden; kültürel seviyesi düşük Latinlerin kültürel seviyesi yüksek Latinlerden daha çok sigara içtiği gösterilmiştir. Beyaz gençlerin sigara kullanımında, akranların sigara kullanmasının en belirleyici faktör olduğu bulunmuştur (17). Bu çalışmalar gösteriyor ki, her kültür seviyesinin modeli farklı olabilir. Fakat hangi kültür ya da hangi milletten olursa olsun sigara içme davranışı sosyal öğrenme ve model alma ile olmaktadır. Model alınan birey ne kadar saygın ve yüksek kariyerde olursa ve ne kadar çok gencin dikkatini çekiyorsa o kadar çok etkili olmaktadır.

Gerekeçe

Çalışma gençlerin sigara kullanma dav-

ranışında sosyal öğrenmenin etkisini araştırmak, sigara kullanma davranışının yaygınlığının azaltılmasında olası etkenleri tespit etmek ve yeni stratejiler geliştirilmesine yardımcı olmak amacı ile yapıldı.

Yöntem

Çalışma, 1997 yılında Konya il merkezinde bulunan 5 ortaokul 5 lise 3 yüksek okul ve çıraklık eğitim merkezlerindeki öğrenim gören 12-21 yaş arasındaki formaları doğru olarak dolduran 1559 öğrenci dahil edildi. Örneklem seçimi ise okulların öğrenci alımındaki puan sıralaması, kentin merkezine olan uzaklıkları esas alınarak tabakalı rastgele örnekleme yapıldı. Örneklemeye çıkan okullardaki sınıflar rastgele yöntemle belirlendi, bu sınıftaki her öğrenci çalışmaya alındı. Gençlere anne-baba, kardeş, öğretmen-usta ve örnek aldıkları beğendikleri sanatçı, sporcu ve film yıldızlarının sigara kullanıp-kullanmadığını sorgulayan ve kendisi hakkında ayrıntılı bilgi almayı amaçlayan bir anket uygulandı. Sigara kullanma kriteri olarak paket taşıma veya her gün düzenli şekilde sigara kullanma kabul edildi. Elde edilen veriler SPSS for Windows 5.0 programında ki kare, t testi ile değerlendirildi.

Bulgular

Çalışmaya alınan 1559 öğrencinin yaş ortalaması 15.4 idi. Olguların 601'i (%38.5) kız, 958'i (%61.5) erkek idi. 1559 olgunun 258'i (%16.6) sigara içiyordu. 378 (%24.2) olgu ise sigarayı deneyip bırakmışlardı.

Tablo 1: Sigara kullanan ve kullanmayan öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı.

Çalışmaya alınan erkekler kızlara göre daha çok sigara içiyordu ($P < 0.001$).

Çalışmaya alınan öğrencilerden sigara kullanma oranı orta okulda (12-14 yaş) 21 (%6.2), lisede (15-17 yaş) 183 (%17.9), yüksek okulda (18 ve üzeri) 54 (%26.9) idi.

Tablo 2: Ağabeyin, karşı cinsten ar-

TABLO 1: Sigara Kullanan ve Kullanmayan Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cins	Sigara içen		Sigara içmeyen	
	Sayı	%	Sayı	%
Kız	50*	8,3	551	91,7
Erkek	208*	21,8	750	78,2
Toplam	258	16,6	1301	83,4

*p<0.001

kadaş, sevdikleri öğretmen ve/veya ustalarının sigara kullanması ile gençlerin sigara kullanması arasındaki ilişki tabloda özetlenmiştir

Ağabeylerinin sigara kullanması ile erkeklerin sigara kullanması arası ilişki bulunurken ($p<0,001$), kız çocuklarında etkili bulunmadı ($p>0,05$).

Erkekler için annenin şu anda ya da önceden sigara içmesi ile çocuğun sigara kullanması arası ilişki bulunmadı ($p>0,05$). Babanın halen sigara kullanmasının erkek çocuğun sigara kul-

lanması üzerine etkili olmadığı bulundu ($p>0,05$).

Babanın önceden sigara kullanmış olmasının erkeklerin halen sigara kullanmasında etkili olduğu bulundu ($p<0,05$). Kızlar için babanın önceden kullanmış olması anlamlı bulunmadı ($p>0,05$). Annenin hamilelikte sigara kullanmasının erkek ve kız çocukların sonradan kullanmaları ile ilişkisi bulunmadı ($p>0,05$). Erkek ve kızların karşı cinsten arkadaşı sigara içenler, içmeyenlere göre istatistiksel olarak an-

lamlı derecede çok sigara içiyordu ($p<0,0001$).

Öğretmenlerin ya da ustaların sigara kullanması erkek çocukların sigara kullanmalarında etkili bulunurken ($p<0,001$) kızlar için etkili bulunmadı ($p>0,05$). Sevdikleri öğretmen ya da ustaları sigara kullanan erkek ve kız öğrencilerin sigara kullanma oranları yüksek bulundu ($p<0,001$).

Tablo 3. Örnek alınan sanatçı, futbolcu, film yıldızının sigara kullanması ile çocukların kullanması arası ilişki: Örnek aldıkları sanatçı, futbolcu, film yıldızı sigara kullanan erkek ve kızların daha fazla sigara kullandıkları bulundu ($p<0,0001$).

Tablo 4. Çocukların sigara kullanması ile çevresinin tepkileri arası ilişki: Sigara kullanmayanlar, kullananlara oranla ağabey ve kardeşlerinin, karşı cinsten arkadaşının, babasının, annesinin, öğretmen ve ustalarının sigaraya karşı tutumlarını daha katı buluyor

TABLO 2: Ağabeyin, Karşı Cinsten Arkadaş, Sevdikleri Öğretmen ve/veya Ustalarının Sigara Kullanması ile Gençlerin Sigara Kullanması Arasındaki İlişki

	Sigara içen				Sigara içmeyen			
	Erkek Sayı	%	Kız Sayı	%	Erkek Sayı	%	Kız Sayı	%
Ağabeylerinin sigara kullanması								
Ağabeyi içen	63*	34.1	14	14	96	21	21	7.6
Ağabeyi içmeyen	122*	65.9	86	86	361	79	256	92.4
Karşı cinsten arkadaşının kullanması								
Sigara içen arkadaşı yok	20*	9	6	2.5	201	91	238	97.5
Karşı cinsten arkadaşı kullanıyor	63*	14.7	23	21.3	71	53	85	78.7
Karşı cinsten arkadaşı kullanmıyor	126	20.9	20	8	477	79.1	229	92
Öğretmen ve/veya ustasının kullanması								
Öğr.ve/veya ustası kullanıyor	173*	24.9	40	9.9	522	75.1	365	90.1
Öğr. ve/veya ustası kullanmıyor	36*	13.6	9	4.6	228	86.4	186	95.4
Sevdikleri öğr. Ustanın kullanması								
Sevdikleri öğr.usta kullanıyor	111*	30.7	29*	15.8	251	69.3	154	84.2
Sevdikleri öğr. Usta kullanmıyor	37*	44.6	6*	15.7	46	55.4	32	84.3
Her ikisini de kullanmıyor	61*	11.9	14*	3.7	453	88.1	365	96.3
Babanın önceden kullanması								
Baba önceden sigara kullanmış	125*	20.8	26	7.6	476	79.2	318	92.4
Baba önceden sig. Kullanmamış	45*	18.9	7	5.4	193	81.1	122	94.6

* P<0.05 ve üzeri anlamlılığı göstermektedir.

TABLO 3: Örnek Alınan Sanatçı, Futbolcu, Film Yıldızının Sigara Kullanması ile Çocukların Kullanması Arası İlişki

	Sigara içen				Sigara içmeyen			
	Erkek Sayı	%	Kız Sayı	%	Erkek Sayı	%	Kız Sayı	%
Sadece sigara içen	42*	37,8	4*	8,3	69	62,2	44	91,7
Sadece alkol içen	4	30,8	1	9,1	9	69,2	10	90,9
Alkol ve sigara içen	65	39,6	21	20,8	99	60,4	80	79,2
Herikisini içmeyen	32*	13	2*	2	214	87	100	98
Bilmiyorum**	66	15,5	21	6,2	358	84,5	318	93,8

*p<0.0001 **Bilmiyorum şeklinde işaretleyenler ki-kare yapılırken dışlandı.

(p<0,0001). Erkeklerin %41,6'sının sigarayı bırakmayı düşündüğü, %36,8'i deneyip başaramadığı %22'si sigarayı bırakmayı düşündüğü bulundu. Kızların %46,9 bırakmayı istediği, %30,6 bırakmayı deneyip başaramadığı, %22,4 sigarayı bırakmayı düşündüğü tespit edildi. Sigara kullanan çocukların sigaraya başlama yaşı ile babalarının sigaraya başlama yaşı arasında ilişki bulundu ($r=0.18$) ($p<0,01$). Çalışmaya alınan öğrencilerden 637'si (%40,8) sigarayı denemiştir. Erkek öğrencilerden deneyen 443 (%45.2) kız öğrencilerden deneyen 194 (30.2) idi.

Sigarayı denemiş olan erkeklerin 208'inin (%16.6) kızların 50'sinin (8.3) sigaraya alıştığı bulundu.

Tartışma

Gençlik çağı, gençlerin yaşadıkları toplum ve ortamdan, özdeşim örneklerinden, sosyo-kültürel değer yargılarından en çok etkilendiği, öğrenmede model almanın önemli rol oynadığı bir dönemdir. Bu süreçte genç olumlu-olumsuz tüm tutum ve davranışlardan etkilenir. Özdeşim örnekleri arasında anne, baba, kardeşler, öğretmenler, arkadaşlar, toplumsal önderler, sporcular, sanatçılar, aktörler önemli yer tutar (18). Sigara içme davranışını aile bireylerinin yanı sıra arkadaş, öğretmen ve ünlüler gibi özdeşim örnekleri de önemli ölçüde etkilemektedir.

Evlerinde ve özendikleri kişilerden bir veya daha fazla sigara kullanan bireylerin bulunması gençlerde sigara kullanımını anlamlı derecede

etkilemektedir. Çalışmalarda arkadaş, anne, baba, kardeş etkisi üzerinde durulmaktadır (6,21,22,23,24).

Çalışmamızda dikkat çeken bir önemli nokta erkeklerin aile içinden ve çevreden model alırken seçici davranmadıkları, sigara kullanan kızların ise sevdikleri öğretmen ve ünlüleri örnek aldıklarını göstermiştir.

Sigara kullanmayanların kullananlara oranla ağabeylerinin veya kardeşlerinin, karşı cinsten arkadaşlarının, babalarının, annelerinin ve öğretmenlerinin sigaraya karşı olan tutumlarını daha katı bulmaları, yakınların sigara karşıtı tutumlarının sigaraya başlama da etkili olabileceğini düşündürmektedir. Sigara kullanan baba, anne, ağabey, arkadaş ve öğretmenin sigara karşıtı tutumunun fazla reddedici olmayacağı, hatta sigara içme davranışında model olabileceği dikkate alınmalıdır.

Bauman ve arkadaşları 12-14 yaşlarındaki gençler üzerinde yaptıkları çalışmada anne- babanın önceden sigara içip sonradan bırakmış olmalarının, çocukların sigara kullanmaları üzerindeki etkisinin şu anda sigara içmelerinden daha fazla olduğunu, hatta bu etkinin şiddetinin akranların sigaraya başlatmadaki etkinliği ile eşit olduğunu buldular (5). Çalışmamızda babanın önceden sigara kullanmış olmasının erkek çocuklarda sigara kullanma oranını arttırdığı görülürken, babanın halen sigara kullanmasının etkisinin bulunmaması Bauman ve arkadaşlarının bulgularıyla örtüşmektedir. Sigara kullanan çocukların sigaraya başlama yaşı ile babalarının sigara-

ya başlama yaşı arasında ilişki vardı. Bu Bandura'nın (6) "birey bir olay veya durum karşısında, imajındaki doğru bildiği davranış kalıbı ile karşılaştığı durum arasında farklılık hissettiğinde birey imajındaki doğru bildiği davranış kalıbı ile karşılaştığı durum arasında benzemeyen yönleri düzeltmeye başlar ve bu işlem imajındaki davranış kalıbı ile karşılaştığı durum veya olay arasında fark kalmayınca kadar değiştirmeye devam eder" hipotezini desteklemektedir. Genç, hayalindeki babasının kendi yaşında iken yaptığı şeylerle özdeşim yapıyor olabilir.

Sonuç

Sigara ve diğer kötü alışkanlıklarla mücadelede çok değişik teknikler ve yaklaşımlardan söz edilmektedir. Kanımızca toplumun örnek alabileceği kişilerin sigara alışkanlığının bulunması basın ve diğer kitle iletişim araçlarıyla topluma özendirici tarzda yansıtılması sigara kullanımının başlamanın önemli nedenlerinden biridir. Bu doğrultuda gelişmiş ülkelerde sigaramatikler ortadan kaldırılmakta, 18 yaşından küçükler alkollü içki satışı yasaklanmaktadır. Filmlerde aktörlerin sigara içtiği sahneler yer verilmemektedir. Bu ve benzeri çalışmaların sonucu olarak, A.B.D.'de sigara kullanma oranı % 70'lerden % 30'lara geriletilmiştir. Ülkemizde de sigara'yı önleme programlarında bu bulgular göz önüne alınarak çalışılması bu çabaların başarıya ulaşmasına katkıda bulunabileceğini düşünüyoruz.

TABLO 4: Çocukların Sigara Kullanması ile Çevresinin Tepkileri Arası İlişki

	Sigara içen				Sigara içmeyen			
	Erkek Sayı	%	Kız Sayı	%	Erkek Sayı	%	Kız Sayı	%
Anne	67*	54,9	191*	13,3	55	45,1	1246	86,7
Baba	49*	44,1	209*	14,4	62	55,9	1239	85,6
Kardeş veya ağabey	145*	39,9	113*	9,4	218	60,1	1083	90,6
Karşı cins veya arkadaş	177*	33,8	81*7,8	346	66,2	955	92,2	
Öğretmen veya usta	145*	39,9	181	13	218	60,1	1215	87

*p<0.0001

Erkekler için 1-x2=101.66 2-x2=41.5 3-x2=140.22 4-x2=111.15 5-x2=124.16

Kızlar için 1-x2=29.31 2-x2=19.62 3-x2=33.77 4-x2=32.31

Kaynaklar

- 1- Oei, T.p., Burton, A.; Attitudes toward smoking in 7 to 9 year old Children Int. J. Addict. 1990; 25(1): 43-52.
- 2- Hops, H., Tildesley, E., Lichhenstein, et al.; Parent- Adolescent problem solving interactions and drug use. Am J. Drug Alcohol Abuse. 1990; 16(3-4):239-58.
- 3- Cloyton, S.; Gender differences in psycho-social determinants of Adolescent smoking. J Sch Health, 1991; 61(3): 115-20.
- 4- M, Uğur.; Medical Psikoloji 1. Baskı İstanbul 1994; 569-580.
- 5- Bauman, K.E., Foshee, V.A., Linzer, M.A et al.; Effect of parental smoking Addict Behav. 1990; 15(5): 413-22.
- 6- Bandura, A.; Social Learning Theory. Engle Wood, J. Prentice Hall, New York 1977.
- 7- Reimers, T.M., Pamprehn, P.R., Becker, S.L et al.; Fathers for Adolescent cigarette smoking. The muscatin study. Am J. Dischild. 1990; 144(11): 1265-72.
- 8- Klitzner, M., Gruenewald, P.J., Bamberger, E.; The assessment of parent-led prevention programs: a preliminary programs: a preliminary assessment of impact J. Drug Educ. 1990;20(1):77- 94.
- 9- Eiser, J.R., Morgan, M., Gammage, P. et al.; Adolescent smoking: Attitudes, norms and parental influence Br J Soc Psychol. 1989; 28(pt3):193-202.
- 10- Brook, J.S., Gerdan, A.S., Brook, D.W.; Father and daughters: their relationship and personality characteristics

- associated with the daughter's smoking behavior. J. Genet psychol. 1987;148(1):31-44.
- 11- Needle, R., Mc, Cubbin, H., Wilson, M. et al.; Interpersonal influences in adolescent drug use. The role of older siblings parents and peer Int. J. Addict. 1986;2(7):739-66.
 - 12- Murray, M., Kiryluk, S., Swan, A.V.; Relation between parent's and Children's smoking behavior and attitudes J. Epidemiol Community Health. 1985; 39(2): 169-74.
 - 13- Fawzy, F.I., Coombs, R.H., Gerber, B.; Generational continuity in the use of substances: the impact of parental substance use on Adolescent substance use. Addict Behav. 1983; 8(2): 109-14.
 - 14- Chassin, L., Pressen, C.C., Sherman, S.J.; Cognitive and social influence factor's in adolescent smoking cessation. Addict Behav. 1984; 9(4): 383-90.
 - 15- Mc. Dermott, D.; The relationship of parental drug use and parent's attitude concerning adolescent drug use to Adolescent drug use Adolescence. 1984; 19(73): 89-97.
 - 16- Gattlieb, NH.; The effects of peer and parental smoking and age the smoking careers of college women: a sex related phenomenon. Soc Sci Med 1982; 16(5): 595-600.
 - 17- Bailey, S.L., Ennett, S.T., Ring, Walt. C.L.; Potential mediators, moderators, or independent effects in the relationship between parent's Addict Behav. 1993; 18(6): 601-21.
 - 18- Doğan, O.; Yükseköğretimdeki psikolojik danışma ve Rehberlik Mer-

- kezlerinin Gerekliliğine ilişkin görüşler. Yükseköğretimde Psikolojik Danışma ve Rehberlik Toplantısı; A.Ü. Eğitim Bl.Fak. Ankara Mayıs 1987:20-22.
- 19- Biglan, A., Duncan, T.E., Ary, D.V. et al.; Peer and parental influences on adolescent tobacco use. J Behav Med. 1995;18(4):315-30.
 - 21- Okan, N., Şivka, S., Resmi, Ş. ve ark.; Lise öğrencilerinde içki ve sigara kullanımı Uludağ Üniv.Tıp Fak. Dergisi 1993;3:285-289.
 - 22- Özbay, H., Göka, E., Aktaş, A.M. ve ark.; Ergenlerde sigara alkol ve madde kullanımının benlik imajı, depresyon ve anksiyete ölçümleri ilişkileri. Düşünen Adam,1991;4(3) 53-58.
 - 23- Fielding, J.E.; Smoking Health effects and control in: Lost JM (ed) : Public health and preventive medicine. Appleton and Lange. California, 1986.
 - 24- Robinson, T.N., Killen, M.D., Taylor, C.B. et al.; Perspectives on 1985 and 1986. Community Health stud 1989;13(2) : 161-169.
 - 25- Schuckid, M.A., ed Prof. Dr. Koşay, S., çev. Dr. Kamberoğlu, K.; Alkol ve Madde Kötüye Kullanımı Tanı ve Tedavi. Saray Kitabevi Yayınları, 1993.
 - 26- Altuğ, F.B; Gençlerde anne Baba Tutumunun irdelleyici düşünme ve özgür değer duygusunu gelişmesine etkileri.Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi Konya 1995.
 - 27- Hughes, R.J., Fiester, S., Goldstein, M. et al.; Practice guideline for the Treatment of Patients With Nicotine Dependence. Am J psychiatry 1996;153(10 Supl):1-2.